

SZABADOS GYÖRGY

Egy elmaradt keresztes hadjáratról

Magyar–szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között

A XII. század végi Európa politikai rendszerében Magyarország Róma pártján állt.¹ III. Sándor pápa (1159–1181) és III. (Nagy) Béla király (1172–1196) kapcsolatát általában a természetes szövetségi viszony, a Bizáncból hazatért Béla trónra léptekor kifejezetten az egymásrautaltság jellemezte. Az új király – igaz, kényszerű – ortodox vallása aggodalmat, Lukács esztergomi érsekből pedig kérlelhetetlen ellenállást váltott ki. A főpap megtagadta a koronázást, erre Béla a Szentszékhez fordult, hogy bizonytságot tegyen az Árpád-házi katolikus hagyományok folytatásáról. III. Sándor hamar meggyőződött arról, miszerint a nyugati keresztény világ javát nem a komor és hajthatatlan érsek szolgálja, hanem a Rómához őszinte szívvel visszatért király. Éppen ezért küldte újabb és újabb parancsait Lukácshoz, majd az érsek ellenszegülését tapasztalva ezért emelkedett felül Esztergom kiváltságain s engedte koronázni végül Kalocsát,

¹ Találón, bár kissé általánosan elemezte Vargha Dezső a magyarok és a Szentszék XII. század végi jó viszonyát: „Magyarország eddig is szoros kapcsolatban állott a pápai székkal; királyaink jól tudták, hogy függetlenségüket a német császárok hatalmi terjeszkedései ellen csak úgy tudják megvédelmezni, ha a pápa segítségére támaszkodnak; viszont a pápák felismerték, mily fontos a magyarok szövetsége a császárok túlkapásaival szemben folytatott küzdelmeikben és a görög schisma ellenében. Ezért Magyarországot mindig a pápák oldalán látjuk azokban a nagy harcokban, amelyeket a császárság a pápaság ellen vívott. A szoros viszony az egyház és állam közt, mely a középkorban fennállott, a keresztény elveknek az élet minden mozzanataiban való érvényesülése, érthetővé teszi, hogy az egyház nagy befolyást nyert az állam ügyeire; a szoros szövetség pedig amelyet szent István a pápasággal kötött, és amely az egész középkoron át fennállott megmagyarázza, miként avatkozhattak be a pápák hazánk ügyeibe.” VARGHA DEZSŐ: III. Ince és kora. Bp. 1893. 291–292. A Könyves Kálmán és III. Béla határolta korszak szentszéki érintkezéseire l. SZOVÁK KORNÉL: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században. In: ZOMBORI ISTVÁN (szerk.): Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Bp. 1996. (SZOVÁK 1996.) 21–46. III. Béla király nemzetközi kapcsolatairól l. MAKK FERENC: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged 1996. (MAKK 1996.) 206–222.

hogy minél előbb felkent, törvényes királya legyen Magyarországnak – aki hathatósan tudja őt támogatni a német főhatalmi törekvésekkel szemben.

III. Béla nemzetközi tekintélye 1192 nyarán delelőjére ért. III. Celesztin pápa (1191–1198) ekkor a szentek közé iktatta I. László királyt (1077–1095). Ez a gesztus a felemeltetést kezdeményező utódnak is szólt, holott őreá két évtizeddel korábban még az ortodox szakadárság gyanúárnyéka vetült. Mindennél beszédesebben vall a XII. század végi Magyarország megbecsültségéről, hogy a Szentszék az avatás kedvéért „felelte”: László annak idején egyáltalán nem volt mindig kedves Róma előtt,² ráadásul tisztelete nem csupán a hazai hagyományokban gyökerezett, hanem Bizáncból is eredeztethető; Béla nevelője, I. Mánuel császár (1143–1180) Szent László király unokája volt.

Béla király élete végén keresztes háború indítására tett fogadalmat. Jeruzsálem 1187-ben történt eleste eleven sebként lüktetett a keresztes világ testén. I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár (1152–1190) szerencsétlen szentföldi halála, a harmadik keresztes hadjárat eredménytelensége³ Európa-szerte fokozta az igényt egy újabb harci vállálásra. Ennek élén pedig nem is állhatott volna méltóbb hadvezér III. Bélánál. Az Árpád-ház – 1192 óta mint a „szent királyok nemzetsége” – igen előkelő helyet foglalt el a keresztes dinasztiák között. Hanem a negyvennyolc éves uralkodó váratlan halála messzire távoztatta a magyar hadjárat megvalósulásának reményét, mert jöllehet III. Béla a fogadalom beváltására roppant vagyont biztosított második fiának, de András hamar bátyja, Imre

² Erre vonatkozik II. Orbán pápa (1088–1099) megjegyzése Könyves Kálmán királyhoz (1095–1116) írott levelében a tévútra tért magyar népről, vagyis – kimondatlanul – Szent László politikájáról. *„Iam diu enim Ungarorum populi errorum devia secuti sunt, et derelictis sue salutis pastoribus alienorum gregum vestigiis adhaeserunt.”* GYÖRFFY GYÖRGY: *Diplomata Hungariae Antiquissima* I. 1000–1131. Bp. 1992. 317. László és a grégoriánus pápaság érdekellentétéről MAKK 1996. 123–125. Az más kérdés, hogy a Rómához jobban igazodó Kálmánnal sem sokat nyert a Szentszék. A könyves király Horvátország elfoglalásával egy 1075-ben pápai hűbért vállalt országot vett uralmába, s ennek „ellentételezésül” még a magyarországi investitúráról sem mondott le az 1106-os guastallai zsinaton, ahogy azt a korábbi szakirodalom állítja. SZOVÁK 1996. 23–26.

³ A harmadik keresztes hadjárat lefolyásáról, a nyugat-európai uralkodók sorsáról legérdekesebben I. STEVEN RUNCIMAN: *A keresztes hadjáratok története*. Bp. 1999. (RUNCIMAN 1999.) 645–717.

király (1196–1204) ellen gyűjtött sereget.⁴ Az új testvérháború lecsillapításáért III. Celesztin pápa (1191–1198) már nem sokat tehetett; 1198 elején meghalt. Szent Péter következő utóda Lothár segni gróf lett, III. Ince néven a középkor egyik legnagyobb akaratú és legjelentősebb pápája (1198–1216).

A magyar történeti irodalom megegyezik abban, hogy Imre és Ince természetes szövetségben állt egymással, a pápa segítette a királyt a herceg ellen, ugyanakkor egyre nőtt a hazai politikai életre gyakorolt szentszéki befolyás; nézetkülönbségek pusztán az értékelésben találkoznak.⁵ A XII–XIII. század

⁴ A nagy király 1196. április 23-án halt meg. KATONA ISTVÁN: *Historia critica Regum Hungariae stirpis Arpadianae IV. Posonii et Cassoviae* [Pozsony–Kassa] 1781. (KATONA 1781.) 454–455. Egy közel korabeli vélekedés szerint Kalán pécsi püspök mérgezte meg. Albericus monachus Trium Fontium: *Chronicon*. GOMBOS F. ALBIN: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I–III*. Bp. 1937–1938. (GOMBOS, CFHH.) I. Bp. 1937. 29. A testvérviszály okairól I. Annales Colonienses Maximi. GEORG HEINRICH PERTZ: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum I–XIV., XVI–XXXII. Hannoverae–Lipsiae 1826–1934*. (PERTZ, MGH. SS.) XVII. Hannoverae 1861. 808. = *Chronica regia Coloniensis*. GOMBOS, CFHH. I. 482.

⁵ Szalay László a pápai beavatkozásokat általánosságban a magyar politikai önállóság csorbulásaként értékelte: „a’ szent szék, mióta királyaink jogaikról az investitúra’ ügyében bűnösen lemondván, túlnyomó külbefolyásnak vetették oda a’ magyar episcopatum, mindinkább avatkozott az ország’ valamennyi közügyeibe”. SZALAY LÁSZLÓ: *Magyarország’ története I. A’ nemzet Európába érkezésétől az arany bulla’ alkotásáig*. Lipcse 1852. 276. Horváth Mihály érdes szavakkal bírálta Imrét: „A király maga erejéből tehetetlen, a pápa hatalma által ügykezett megvédeni magát s párthíveit.” HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország történelme I*. Pest 1871. 460. Hasonló felfogásban, de árnyaltabban fogalmazott Marczali Henrik a magyar és a pápai törekvések különbözőségeiről, Imre és Ince nézeteltéréseiről. MARCZALI HENRIK: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. In: SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *A magyar nemzet története II*. Bp. 1896. 343–345. Pauler Gyula találóan jellemezte az 1198-ra kialakult helyzetet: „Hatalmas pártfogót nyert Imre király, a mennyiben a formális jog az ő részén volt, a pápában.” PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II*. Bp. 1899. 14. Acsády Ignác szerint hibás volt III. Ince balkáni politikája, amennyiben nem támogatta a magyar uralom általi katolikus térítést, mivel a közvetlen Róma alá tartozást elfogadhatóbbnak vélte; így ugyanis amazok egyiket a másik ellen játszották ki. ACSÁDY IGNÁC: *A magyar birodalom története I. (896–1490)* Bp. 1903. 232–233. Az Acsádyval élesen szembehelyezkedő Dudek János nehezményezte az Ince pápát bíráló kitételeket: „mi lett volna hazánkban a heves, szeszélyes Imre alatt, ha a pápa csaknem lépésről-lépésre nem segíti a mindenkivel összevesző királyt?” DUDEK JÁNOS: *Kritikai tanulmányok Acsády Ignácnak „A magyar birodalom története” című művéről*. Nyitra 1904. Fraknói Vilmos így látta a pápa szerepét: „Az ország ekkor ismét a szent-szék hathatós gondoskodására szorult... Imre a pápához fordult, ki tekintélyének súlyát nem késett az ország belső nyugalmanak megóvására a

fordulójára megélénkült kapcsolatok szép számban ránk maradt (ok)leveles emlékeit két – egymásba gabalyodó – szála lehet felfűzni: András lázongására és a keresztes had kérdésére.

III. Ince pápa kezdetektől fogva ellenezte a pártütő herceg ténykedését, mert az nem csupán a Magyar Királyság és a Római Szentszék III. Béla idején megszilárdult szövetségét, hanem a tervezett keresztes hadjáratot is veszélyeztette. 1198. január 29-én írott üzenete emlékeztette Andrást az atyai fogadalom átvállalására, s megróttá, amiért fegyverei élet királyi bátyja ellen fordította. Intelmét, amely arra irányult, hogy a herceg mielőbb induljon a Szentföldre, a kiközösítés lehetőségén túl súlyos, ezidáig szokatlan érvekkel nyomatékosította III. Ince. Kijelentette: amennyiben András szeptember 14-ig, a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepéig nem kel útra, úgy kizárja magát a trón örökléséből, vagyis Imre fiúutód nélküli elhunytá esetén a Magyar Királyság az utána következő fiatalabb testvérre szállna.⁶

Ez a levél több tekintetben is az 1198. esztendő kulcsfontosságú forrása. Elsőként említhető jelentős genealógiai vonatkozása. Amint az a Zágrábi Krónikából ismeretes, III. Bélának négy fia volt: Imre, András, Salamon és István.⁷ A két ifjabb herceg életéről semmit sem tudunk. Az 1848 decemberében Székesfehé-

mérlegbe vetni". FRAKNÓI VILMOS: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római szent-székkal I. 1000–1417. Bp. 1901. 35. Hóman Bálint a pápa egyéniségében egy új korszak határát jelölte ki: „Ince pápa óta a magyar király sem olyan korlátlan uralkodó többé, aminők Szent Istvántól III. Béláig elődei voltak. Egy más szuverén hatalom állt fölötte, mellyel minden nagyobb-jelentőségű politikai akciójában számolnia kellett, s melynek módjában állt saját akaratát rákényszerítenie.” HÓMAN BÁLINT–SZEKFŰ GYULA: Magyar történet I–V. Bp. 1935. (HÓMAN 1935.) 455. Ince Imrével kapcsolatos hol támogató, hol vele ellentétes politikáját megemlíti Makk Ferenc is. MAKK FERENC: Imre. In: KRISTÓ GYULA (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon. Bp. 1994. 282–283. Kristó Gyula a nyilvánvaló pápapártiság feltüntetése mellett Imre céltudatosságát is hangsúlyozta. KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC: Az Árpád-ház uralkodói. Bp. 1995. 226.

⁶ OTHMAR HAGENEDER: Die Register Innocenz' III. I–VII. Graz–Köln–Rom–Wien 1964–1997. (HAGENEDER, RJ.) I. Graz–Köln 1964. 17–18. (No. 10.) A keresztes fogadalom örökíthetőségének eszmétörténeti háttéréről l. JAMES ROSS SWEENEY: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. Századok 1984. (SWEENEY 1984.) 120.

⁷ SZENTPÉTERY IMRE: Scriptorum Rerum Hungaricarum I–II. Bp. 1937–1938. (SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung.) I. Bp. 1937. 211.

várt feltárt királýsírok tanúsága szerint fiatalon haltak meg.⁸ III. Ince levele az egyetlen híradás arról, hogy Salamon és István közül egyikük még biztosan élt 1198 elején, illetve január 29-én még úgy tudta a pápa. Másrészt feltűnő a testvéri örökösödés kilátásba helyezett sorrendcseréje, ami korántsem volt üres fenyegetés, hiszen negyedszázaddal annak elötte III. Bélával szemben is komoly támogatottságot élvezett Géza herceg, III. István ifjabb öccse. Az is figyelemre méltó, hogy Róma püspöke úgy érezte, beleszólhat egy tekintélyes uralkodóház utódlásrendjébe. Igaz, nem tudni, hogy ez az „ötlet” a pápa fejéből pattant-e ki, vagy korábban Imre király sugallta-e Incének az akkor már másfél esztendeje kellemetlenkedő herceg „hatástalanítására”, ám akárhogy történt, a megoldás pápai levélben bukkant fel, s ez mindenképpen erős beavatkozás egy királýság életébe. Következétesen végigigondolva a pápa üzenetét újabb szembeötlő ténnyel találkozunk: III. Ince a kiátkozás és az öröklési jog megvonása ellenére sem veszélyeztette volna az Árpádok jövőbeli uralmát, ugyanis Béla harmadik fiúutóda a méltatlannak bizonyult Andrást mind a trónbetöltés, mind a kereszties hadjárat szempontjából nélkülözhetővé tette. Csakhogy a pápa sem akkor, sem később nem szánta el magát a döntő lépésre és nem tudni, mi okból, a másodszülött fiút nem büntetvén, Imre királyt sem segítette testvérharcában a végső győzelemhez. Fontos mindezt hangsúlyozni, hiszen enélkül kevésbé érthető a két évvel későbbi béke Imre és András között.

A ravasz András III. Ince engedékenységet alaposan kihasználta. Mint keresztet viselő hadvezér a Szentszék védelmét élvezte, így nem jutott nagybátyja, Géza herceg sorsára, aki börtönnel lakolt lázadásáért. E mentességéhez a kereszties had toborzására szánt roppant vagyon járult, amely törvénytelen és bátyjától soha el nem ismert hercegi külö nkormányzatát gazdasági-katonai szempontból egyaránt valóságossá tette. András végül híveinek magas főpapi méltóságokba emelésével lőtt túl a célon. Az egyház önállósága ra ügyelő III. Ince 1198. december 30-án meghagyta Saul kalocsai érseknek, Ugrin győri és Domonkos zágrábi püspöknek, hogy a még III. Celesztin pápa által exkommunikált zárai és spalatói érsek ügyét vizsgálják ki és beiktatásukat

⁸ TÖRÖK AURÉL: III. Béla és első hitvese földi maradványai. In: FORSTER GYULA (szerk.): III. Béla magyar király emlékezete. Bp. 1900. 200–206.

semmisítsék meg.⁹ Intézkedésének hamar meglelt a foganatja. Különösen a spalatói érsekváltás kimenetele kedvezett Imre ügyének, hiszen az új főpap az egykori nevelő, a perugiai Bernát lett, a király tántoríthatatlan, erős akaratú híve, aki tanítványát túlélve 1217-ig állt Spalató élén.¹⁰ Tevékenysége igencsak hozzájárult ahhoz, hogy az 1197 folyamán megrendült királyi hatalom túljutott válságán és 1198 végére jelentős térnyerést ért el mind a Tengeremelléken, mind az ország belsejében.

Imre 1199 márciusában Vácott leleplezte az ellene szőtt összeesküvést, a Rád völgyében (a Balatontól délre) pedig teuton *hospesi* segítségével megsemmisítette öccse seregét.¹¹ András az őt támogató osztrák unokatestvérhez, Lipót herceghez futott. Bátyja Ausztria és Stájerország dúlásával állt bosszút Lipót beavatkozásért.¹² Imre diadalmas hadiútján a királyság egyesítése, a III. Béla-kori erős központi hatalom felé haladt. Innen térítette le őt két nagytekintélyű főpap, hogy tárgyalóasztal mellett létrejöjjön a fivérek békéje. Konrád mainzi érsek még 1199 folyamán érkezett Itáliából Magyarországra, hogy a testvérek közötti egyenetlenséget elsimítsa,¹³ 1200 tavaszán pedig a pápa Gergely bíborost küldte legátusként Imre királyságába.¹⁴ Minthogy a két forrás (krónika és oklevél) mind műfaját, mind keletkezési helyét tekintve messze áll egymástól, s mindegyikük csak az egyik főpapról emlékezik, a békekötés körülményeiről nincs közelebbi tudomásunk.¹⁵ A megegyezés feltételeit annál pontosabban örököltette meg a

⁹ HAGENEDER, RI. I. 745–746. (No. 510.)

¹⁰ A testvérháború tengeremelléki történéseiről l. SZABADOS GYÖRGY: Imre és András. Századok 1999. (SZABADOS 1999.) 94–100.

¹¹ Annales Colonienses Maximi. PERTZ, MGH. SS. XVII. 809. = Chronica regia Coloniensis. GOMBOS, CFHH. I. 482.

¹² Continuatio Claustroneuburgensis II., III. PERTZ, MGH. SS. IX. Hannoverae, 1851. 620., 634. = GOMBOS, CFHH. I. 762., 764.

¹³ Annales Colonienses Maximi. PERTZ, MGH. SS. XVII. 809. = Chronica regia Coloniensis. GOMBOS, CFHH. I. 482.

¹⁴ WENZEL GUSZTÁV: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Pest 1860–1874. (WENZEL, ÁÚO.) I. 88–89. (No. 46.)

¹⁵ James Ross Sweeney ugyan megkísérelt egy lehetséges időrendet felvázolni, amely szerint III. Ince Gergely legátust küldte Magyarországra, s őhöz csatlakozott Konrád érsek, de közelebbit Sweeney sem tudott mondani. SWEENEY 1984. 121.

Kölni Királykrónika. „A felek tanácskozást tartván és egyezsége jutván Lipóttal, Ausztria hercegével, s Magyarország összes előkelőjével így állapították meg a békét: a kereszt jegyében átkelnek a tengeren, és Magyarország királyságát az említett osztrák hercegre bízzák. Ha pedig egyikük odavész a tengerentúli részekben, az életben maradt testvér fogja visszatértekor az atyai királyságot birtokolni.”¹⁶ A békepontok a koronás fő számára súlyos teherterelt jelentettek, ráadásul nem is következtek a tényleges hazai erőviszonyokból: létrejöttük, megfogalmazásuk nyilvánvaló szentszéki befolyásra vall, mindazonáltal a „végeredmény” értékeléséhez érdemes az Árpád-ház családi történetét is emlékezetünkbe villantani.

1198. augusztus 15-én kelt III. Ince „*Post miserabile Ierusalimitanae regionis excidium*” kezdetű elhíresült körlevele, amely új lendületet volt hivatott adni az egyre lankadó keresztes elszánásnak.¹⁷ Az enciklikát Franciaország, Anglia, Magyarország és Szicília érsekei kapták meg, rajtuk keresztül azonban Nyugat- és Közép-Európa vallásos lelkiismeretéhez szólt. Koronás főik közül a magyar királyra nehezedett a legnagyobb nyomás, hiszen a harmadik keresztes hadjáratban részt vett a katolikus Európa minden jelentős uralkodója: I. Barbarossa Frigyes német-római császár, I. Richárd angol király (1189–1199), II. Fülöp Ágost francia király (1180–1223). Egyedül III. Béla hiányzott az előkelő sorból, akinek beváltatlanul maradt fogadalma nehéz árnyékként kísértett 1196 után. III. Ince látta, hogy András herceg az atyai örökhagyás óta immár ötödik éve húzza-

¹⁶ „*Inito consilio et habito consensu utriusque et ducis Austriae Lupoldi omniumque principum Ungariae, pacem tali modo statuit, ut signati cruce mare transirent et regnum Ungariae predicto duci Austriae commendarent, ut si quis illorum morte preventus in transmarinis partibus debitum carnis exsolveret, superviens rediens ad patriam regnum possideret.*” PERTZ, MGH. SS. XVII. 809. = GOMBOS, CFHH. I. 482. Az idézet ugyan még az 1199. esztendőnél szerepel, ám Konrád mainzi érsek 1200. október 27-én bekövetkezett halálát az alábbi szövegösszefüggésben említi a krónika: „*A. d. i. 1200. Mogontinus, pace reformata inter fratres, regressus ad partes Austrie, in territorio Pataviensi carnis debitum solvit.*” PERTZ, MGH. SS. Uo. Ennek alapján is indokolt a békét inkább az 1200. esztendőre keltezni, bár valószínű, hogy a tárgyalások még 1199 folyamán megkezdődtek. Ismerve Imre és András elmélyült viszályát, illetve Gergely bíboros követjárását, nem csodálkozhatunk, hogy a megállapodást hosszas, akadozó tanácskozás előzte meg.

¹⁷ HAGENEDER, RI. I. 498–505. (No. 336.) III. Ince törekvéseiről, illetve a harmadik keresztes hadjárat előkészületeiről l. RUNCIMAN 1999. 721–724.

halasztja az útrakelest. Ezért is fordult figyelme Imre felé. Más Árpád-házira ezek szerint nem számíthatott. Miért? És miért kellett a fivérek távollétében egy idegen országbeli, ráadásul nem királyi rangú uralkodóra, II. Géza király (1141–1162) leányági leszármazottjára bízni Magyarországot, holott az Árpádok öröklésrendjében Salamon vagy István herceg következett volna? Hanem a Kölni Királykrónika csak Imre, András és Lipót személyével számolt, sőt Ince leveleiből is eltűnt az ifjabb testvérre történő hivatkozás! Mindez azt bizonyítja, hogy legkésőbb 1199 folyamán sem Salamon, sem István nem volt már életben. Együtt látszik tehát az a kettős készlet; a magyar királyi keresztes had hiánya, illetve ennek pápai számonkérése egyfelől, az Árpád-házi férfiak megfogyatkozása másfelől (az 1189-ben Bizáncba távozott Géza herceg természetesen szóba se jöhetett), amely rábírta Imrét, hogy fogadja el a számára rendkívül hátrányos feltételeket. Ehhez kellett Wittelsbach Konrád érsek hathatós közbenjárása, aki – és ez úgy látszik, szinte teljesen elkerülte az újabb honi történetírás figyelmét – 1196 óta maga is a kereszt jelét viselte, aki 1197-ben a harmadik keresztes hadjáratnál már megjárta a jeruzsálemi zarándokutat,¹⁸ s aki ennél fogva személyes példájára hivatkozhatott. Gyanítható, hogy Imrét ennek ellenére tovább kellett

¹⁸ „1196. Chunradus Moguntinus archiepiscopus et multi principes signo sancte crucis signantur... 1197. Expediit tertia Ierosolimam. Chunradus Moguntinus archiepiscopus profectus est Ierosolimam circa nativitatem Domini. Eodem anno Wolfkerus Pataviensis episcopus et dux Austrie Fridericus et alii plures Ierosolimam profecti sunt.” Continuatio Claustro Neuburgensis II. PERTZ, MGH. SS. IX. 620. Lényegtelen szövegeltérésekkel Continuatio Claustro Neuburgensis III. Uo. 634. Konrád érsek szentföldi ténykedéséről l. RUNCIMAN 1999. 707–713. A magyar történetírásban Virág Benedek hangúlyozta a mainzi érsek szentföldi útját a békekötésről frott elemzését bevezetvén. „Jónak látta megtérni napkeletről Konrád moguntiai érsek, 1200. azt a hírt hozván, hogy a szent föld hamar és nagy segédet kívánna, nem különben egyetértést a keresztény fejedelmek között. A német keresztesek tehát Konrádot mind Imréhez, mind Leopoldhoz békességet szerzeni elküldötték.” Virág Benedek Magyar századai. Harmadik kiadás TOLDY FERENCZ által. I. Pest 1862. 248. Kevéssel alább érdekes, de nem túl valószínű okfejtéssel indokolja Virág Benedek Imre király fogadalmát: „Én mindaddig azt tartom, hogy a megsértett Boleszláv miatt Innocentius békéltetésére ígért volt keresztes út; mert így ugyan ezen pápának egész kedvét és minden kegyelmeit megnyerhette; de azután új környülfalakok fordúlván elő, ha le nem tetették vele is szándékát, meggátolták.” Uo. II. 5. Konrád szentföldi útját, visszatértét újabban egyedül Borosy András említi. BOROSY ANDRÁS: A keresztes háborúk és Magyarország. I. rész. Hadtörténelmi Közlemények 1996/1. (BOROSY 1996.) 33.

győzködni, eképp Konrád küldetését Gergely pápai legátus nyomatékositotta és vitte sikerre. Róma szempontjából megnyugtatólag hatott, hogy Jeruzsálem visszafoglalása már nem csak egy könnyelmű hercegtől függ, hanem Európa egyik legjelentősebb királya is felesküdü a szent háborúra. András számára nem jöhetett volna jobbkor a szentszéki közbelépés, vert helyzetéből ezáltal szerencsésen emelkedhetett ki. Laterán akarata ezután egyre erősebben követelt érvényesülést Imre királyságában: a testvérháború igazi győztese III. Ince pápa lett.

A fivérek békéje addigi küzdelmeiket tekintve meglepően tartósnak bizonyult. Ez arra utal, hogy András herceg olyan kemény – általunk nem ismert – figyelemztetést kaphatott, hogy attól három évig nyugton maradt. A nyilvános megállapodáson kívül egy valamiben tényleg egyezett a testvérek elgondolása, ám ennek hallatán aligha örült volna a Szentszék: valójában egyikük sem akart kereszties hadjáratot vezetni. András halogató magatartását királysága idején is folytatta, és csak bő két évtizeddel atyjának tett fogadalma után szánta el magát költséges és ráadásul hiábavaló útjára, amikor már III. Ince sem élt. (Ekkor sem kereszties buzgalomból, hanem a konstantinápolyi latin császári trón reményében indult el.)¹⁹ Imre életének hátralevő rövid éveiben egyáltalán nem váltotta be kényszerű fogadalmát. Az ekkortájt született László trónörökös miatt kiváltképp nem akart elindulni, amúgy a szentföldi utat nem tették vonzóvá a zarándok uralkodók halálhírei sem. A király személyes érdekein túlmenően az ország javát sem szolgálta volna a hadjárat: a békével végre alkalom nyílt a III. Béla idején megkezdett hódító politika folytatására, amelynek sikerét a néhai király által biztosított belső erőforrások, illetve a Bizánc hanyatlásával kialakult hatalmi úr szinte megelőlegezte. Imrének már csak kibúvót kellett találnia a vállalás fenyegető árnyéka alól.

Ekkor kínálkozott az első váratlan haladék, a pápai levelek által patarénusnak nevezett bogumil eretnkség boszniai terjedése. A Szentszéket szerfelett aggasztotta, hogy a római egyház világi hatalmára veszélyes tanok a bosnyák fejedelmi

¹⁹ RUNCIMAN 1999. 750. II. András kereszties útjáról konstantinápolyi latin császárrá választásáról, illetve a császári gondolat magyar művelődéstörténetre kifejtett hatásáról legújabban I. SZOVÁK KORNÉL: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. Századok 2000. (SZOVÁK 2000.) 135–142.

udvarban is támogatást nyertek. Ince nem késlekedett: már 1200. október 11-én kelt levelében megbízta Imre királyt a boszniai eretnokség felszámolásával.²⁰ Üzenete megemlékezik arról is, hogy Bernát spalatói érsek székvárosából és Trauból sok patarénust kiűzött, ám azok védelmet találtak Kulin bán udvarában, aki első és igazi keresztényeknek tekinti őket. Kéri ezért a királyt, hogy amennyiben a bán nem taszítaná el őket magától, úgy ő maga foglalja el Kulin földjét és vesse ki belőle az eretnokséget. A megbízatás egyszerre jelentett alkalmat a keresztes hadjárat elodázására és kedvező lehetőséget déli irányú hódító törekvéseinek megvalósítására. Imre megindította seregét, ám azt nem a bogumilok, hanem István szerb nagyzsupán ellen vezette.

A szerb ügyekbe való beavatkozást ugyanolyan testvérháború tette lehetővé, mint amilyen nemrég még a Magyar Királyságot gyengítette. A nagyságrendi különbség azonban szembeszökő: Magyarország felett nem állt olyan világi hatalom, amely a testvérhárból hasznot húzhatott volna, míg a Bizánc hanyatlásával némi lélegzethez jutó Szerbia ekkor tette meg első lépéseit az önálló államiság felé. A Nemanja-fiak célkitűzése azonos volt: mindketten a római egyházba kívánták vezetni országukat, hogy közvetlenül a pápától nyerjék a koronát, s így se *imperium*, se *regnum* vazallusai ne legyenek. Ellentétük abban állt, hogy melyikük területére alapozódjék a királyság. Az idősebb fiú, az ország belsejét és a nagyzsupánságot öröklő István már folytatott tárgyalásokat a Szentszékkal, amikor a tengerparti Zéta fejedelme, Vuk a magyar király támogatását kérte. Imre 1201 és 1202 táján vezetett hadat István ellen, de győzelmét nem Vuk elképzelései szerint aknázták ki. Igaz, hogy pártfogoltja került a nagyzsupáni székbe, de ő a segítségért állama önállóságával fizetett: Imre 1202-ben Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma mögé illesztve felvette a „Szerbia királya” címet,²¹ kinyilvánítva ezzel, hogy ő kívánja új vazallus államát bevezetni a katolikus keresztény világba. Hatalmi állását finoman érzékelteti a pápa viszonyulása az új helyzethez. Ince, aki az imént erőltette a keresztes

²⁰ TADE SMIČIKLAS: *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* II. Zagrabiae 1904. (SMIČIKLAS, CD.) 350–352.

²¹ „*Hemericus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servieque rex*”. NAGY IMRE: Sopron vármegye története. Oklevéltár I. Sopron 1889. 5.

fogadalmat Imrére, most meghajolt az immár újra erős magyar király akarata előtt, dacára annak, hogy már ki is jelölte az Istvánhoz küldendő legátusát. A végső elismerést azzal adta meg, hogy János kalocsai érsek közvetlen egyházi fennhatósága alá helyezte Szerbiát és a térítést is őreá bízta.²²

Az 1202. esztendő két kedvezőtlen fordulatot hozott Magyarország számára. November 9-én kelt üzenetében a pápa Imre levelére válaszolt. Ebben a király Gubanus (?) pogányainak támadása miatt tanácsadói szavára hallgatván a kereszties hadrakelés elhalasztását kérte. Ince mindezek ellenére úgy vélte, jobb, ha a király útrakel, nehogy Isten kegyeiből kiessék, sőt a pogányok támadásában már égi intést látott.²³ A támadás a Szent Korona új szerzeményét, Szerbiát érte, s ezt Imre győztes hadjáratlal torolta meg. A magyar sereg még az ősz megelőző hónapokban küzdött a bolgárok, s a velük szövetséges kunok ellen. Csakhogy a levélváltás idejében már ennél jóval súlyosabb fejlemények kötötték le mind a Szentszék, mind Magyarország figyelmét.

1202-ben, III. Ince pontifikátusának ötödik esztendejében végre útnak indult egy kereszties sereg, ám ez sem magyar, hanem francia vállalkozás volt, s hogy Imre nem csatlakozott hozzá, az elsősorban a vele ellenséges Velence rovására írandó. Az idős doge, Enrico Dandolo szerződést kötött a keresztiesekkel, amely szerint nyolcvanötezer ezüstmárkáért a kalmárköztársaság vállalja a harcosok tengeri szállítását, ám azok nem tudták kifizetni a roppant összeget. Erre Dandolo a sereg hajóztatásának feltételül szabta, hogy a keresztiesek segítsenek elfoglalni az ekkor Magyarországhoz tartozó Zárát.²⁴ Az alku megkötötett a doge és Montferrati Bonifác kereszties seregvezér között. A velencei-kerzties hadsereg november 10-én érkezett a város alá. A támadás egyszerre folyt a

²² FEJÉR GYÖRGY: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* II. Budae 1829. (FEJÉR, CD.) 408., 417.

²³ HAGENEDER, R. J. V. Wien 1993. 204–205. (No. 102.) Rövid, de hasznos áttekintést tett közzé Dietmar Hintner a kor magyar-„bizánci” kapcsolatairól III. Ince leveleinek tükrében. DIETMAR HINTNER: *Die Beziehungen zwischen Ungarn und Byzanz im Spiegel der Register Papst Innozenz’ III. (1198–1216)*.; JÜRGEN DUMMER–JOHANNES IRMSCHER: *Byzanz in der Europäischen Staatenwelt. Berliner Byzantinische Arbeiten. Band 49.* Berlin, 1983. 157–164.

²⁴ A Bizánc elfoglalását eredményező negyedik kereszties hadjárat előkészületeiről, s az 1202. esztendő eseményeiről l. RUNCIMAN 1999. 721–727.

szárazföldről és a tengerről. Az ostromban rengeteg harci gép, illetve a falakat ásó aknászok sokasága segítette a várívókat.²⁵ Zára november 15-én megadta magát. A beözönlő győztesek feldúlták a várost, de a rombolásnál és fosztogatásnál is nagyobb erkölcsi kár keletkezett azért, hogy keresztes had támadt keresztes király városára, érseki székhelyre. Az ostrom megosztotta a keresztet viselők vezérkarát is. Simon de Monfort öccsével, sok más báróval, s a vaux-i apáttal együtt tiltakozása jeléül elhagyta a táborát; népes kíséretével Magyarországra ment, ahol Imre király szíves fogadtatásban részesítette.²⁶ S jóllehet a magyar uralkodó a barátságos vendéglátás révén kinyilvánította, nagyra értékeli az ostromot ellenzők kiállását a tiszta keresztes ügy mellett, a nagy többség által folytatott „gyakorlat” ha lehet, még messzebb taszította egy szentföldi háború indításának gondolatától. Ezenközben Montferrati Bonifác ugyancsak törhette a fejét, miként fogja kimagyarázni magát – és serege tettét – a pápa előtt, akinek levelei „*sine salutatione*” érkeztek december közepén a keresztesek táborába.²⁷ Az egyházfői üdvözlét megvonása a kiközösítés fenyegetését vezette be, franciákra és velenceiekre egyenlő érvénnyel.

A Zára megszállásából fakadó következmények révén páratlanul abszurd helyzet állt elő: a pápának azért kellett kiközösítenie a nagy nehezen összehozott keresztes hadat, mert az egy kereszt jelét viselő király keresztény városát vívta meg. Hanem ebből a történelmi zsákutcából mihamarabb ki kellett hátrálni, méghozzá úgy, hogy Bonifác serege induljon eredeti küldetését betel-

²⁵ Az ostrom lefolyásáról l. Geoffroy de Villehardouin: *Historie de l'empire de Constantinople sous les empereurs françois*, 1204. GOMBOS, CFHH. II. 999.; *Annales Herbipolenses*. PERTZ, MGH. SS. XVI. Hannoverae 1858. 10. = GOMBOS, CFHH. I. 138–139. A Zára ostromáról emlékező források katalógusát l. BOROSY 1996. 34–41.

²⁶ „*Unde abbas Vallensis et dominus Symon de Monteforti et Engelrart de Boves recesserunt cum magna multitudinem militum et aliorum, et venientes in Ungariam, a rege honorifice sunt suscepti*”. *Annales Herbipolenses*. PERTZ, MGH. SS. XVI. Hannoverae 1858. 10. = GOMBOS, CFHH. I. 139. Az ostromot pártoló Geoffroy de Villehardouin epés megjegyzést tett a sereget elhagyó Simon de Monfortra, illetve a magyar királyra, akit egyenesen a keresztesek ellenségének nevezett: „*que uns des hals barons de l'ost, qui avoit nom Symons de Monfort, ot fait son plaist al roi de Ungrie qui anemis estoit a cels de l'ost*.” GOMBOS, CFHH. II. 1000–1001. (Imre király ellenséges érzületein, úgy gondolom, nincs mit csodálkoznunk.)

²⁷ HAGENEDER, RI. V. 315–320. (No. 160–161.)

jesíteni, ugyanakkor lehetőleg Imre király is kapjon elégtételt. III. Ince jól láthatta, hogy itt egyszerre két kereszties vállalás ügye forog kockán; a már elindított, de a velencei mohóságtól megszeplősített francia főúri, valamint a majdan megindítandó – évek óta halogatott – magyar királyi-hercegi hadjárat. A körülményeket súlyosbította, hogy Zára ostroma miatt olyan mély ellenérzés támadt Imrében Bonifácot illetően, hogy semmi esély nem volt a két kereszties szándék együttes megvalósítására, a magyarok csatlakozására. Ahhoz tehát, hogy a Szentföld ügye elmozduljon a holtpontról, a pápának választania kellett a francia és a magyar érdekek közül. Ince a maga szempontjából teljesen érthetően először a már valóságos, akkor épp Zarában áttelelő hadsereg helyzetét kívánta rendezni. Ezért elfogadta a bárók követői által előadott mentegetőzést, amely szerint a keresztiesek zsarolás áldozatai, és csak az ostromban való kényszerű részvétel árán tudták megőrizni a sereg egységét.²⁸ Ince pápa így hát feloldozta keresztieseit az *excommunicatio* alól, s 1203. április 21-én útnak indította Péter legátust, hogy a szertartást végezze el.²⁹

A feloldozás kegyelme természetesen nem vonatkozott Enrico Dandolóra, ám ez őt egyáltalán nem zavarta: végre Zára birtokában volt, amelyet egyedül nem tudott volna megszerezni. Az elmenekült lakosok később ugyan visszafoglalták városukat, de amikor látták, hogy Magyarország képtelen őket megvédeni a kalmárköztársaságtól, 1203-ban behódoltak Velencének.³⁰ Imre hiába kérte a pápát, hogy a várost korábbi javaival egyetemben adassa vissza,³¹ az végleg elveszett számára. Montferrati Bonifác ezalatt már messze járt katonáival. Joggal örülhetett, hiszen a bonyodalmakból szinte veszteség nélkül került ki: megúszta egy néhány hónapig hatályos pápai kiközösítéssel, amikor télidőben amúgy sem tudott volna hadakozni, ráadásul Ince haragja úgy olvadt el a hóval, hogy még elégtételt sem kellett adnia a magyar királynak. Ha a feloldozás az előbbiek

²⁸ Geoffroy de Villehardouin a bocsánatkérés érveit közé egy Simon de Monfortnak és a táborát elhagyó kíséretének szánt oldalvágást csempészett, így akart a vétekből erényt kovácsolni. GOMBOS, CFHH. II. 1000.

²⁹ HAGENEDER, R. I. VI. Wien 1995. 71–72. (No. 48.)

³⁰ WENZEL, Á. VI. Pest 1867. 261–263.

³¹ Uo. 239–241.

alapján magyarázható, a következmények nélküli engedékenységek már kevésbé érthető. Az pedig különösen feltűnő, hogy Imre király és András herceg egyaránt mily tehetetlennek mutatkozott. Egyikük sem vonult fegyverrel Zára felmentésére, egyikük sem használta ki azt az időszakot, amikor a keresztesek kiközösítés alatt álltak, sőt később is magukra hagyták a városlakókat Zára visszafoglalásában és újjáépítésében. 1202 ősze kellemetlen következményekkel járt: leleplezte mind a Magyar Királyság, mind a Szentszék sebezhetőségét. Azáltal pedig, hogy Ince kártérítés kötelezettsége nélkül engedte útjára Bonifácot és kereszteseit, Imrének némileg megrendült a pápai igazságszolgáltatásba vetett bizalma.

1203 tavaszára ez a válság látszólag elült, s a magyar–pápai együttműködés végre komoly sikert ért el – a bosnyák térítésben. Ince még 1202. november 21-én kelt parancsával küldte Boszniába Bernát érseket, hogy Kulin bánt és családját bírja rá az eretnokség elhagyására.³² A főpap küldetése oly nagy sikerrel járt, hogy bogumilok az 1203. április 8-i okmány szerint kinyilvánították visszatérési szándékukat Rómához.³³ Az okiratot április 30-án Imre átíratta és megerősíttette a Csepel-szigeten, amikor az elhunyt Kulin bán fiát, Istvánt fogadta hűbéres hódolatra.³⁴ István bán egyúttal esküvel vállalta, hogy az eretnokséget nem tűri, a Szentszék által előírt szabályokat betartja, ellenkező esetben 500–500 ezüstmárkát tartoznék fizetni a királynak és a pápának. Minderről Imre király értesítette III. Incét.³⁵

Még 1203. február 25-i kelettel egy érdekes üzenet hagyta el a Lateránt, amely ugyan „a Magyar Királyság minden érsekéhez és püspökéhez” szólt, de amely később az ország életére, illetve a szentföldi hadjárat ügyére gyakorolt döntő befolyást. A pápa ekkor jelentős kedvezménnyel kívánta Imre királyt a Jeruzsálem felé vezető hadi útra terelni. Kiközösítés terhe mellett megparancsolta az egyházi és világi főméltóságoknak, hogy esküdjenek fel a törvényes trónörökös hűségére. A király távollétében az ország irányítására felállítandó testületnek

³² HAGENEDER, RI. V. 218–219. (No. 109.)

³³ SMIČIKLAS, CD. III. Zagrabiac 1905. 24–25.

³⁴ HÓMAN 1935. I. 429.

³⁵ SMIČIKLAS, CD. III. 36.

engedelmeskedjék mindenki, az uralkodó esetleges szentföldi elhalálózása után egészen László felserdültéig.³⁶ (Az ekkor kétéves gyermek majd mint III. László király 1204–1205 között Magyarország – névleges – ura volt.) Az üzenet legfőbb érdekessége, hogy III. Ince maga mondta fel az 1200-ban Imre királyra erőltetett egyik békepontot; Lipót osztrák herceg helyett itt már egy országhelyettesítői feladatokat ellátó régens tanács szerepelt a pápa terveiben! Az Árpád-ház új tagja ezúttal az osztrák herceg magyarországi szerepvállalását hiúsította meg. Hanem a szentszéki akarat még egy valakit felesleges emberré nyilvánított a magyar politikában: András herceget, akit már csak és kizárólag egy kereszties hadjárat társvezéréneként tartott számon. Az Imre-ági örökösödés lateráni támogatása érthető módon heves ellenkezést váltott ki Andrásból, ezért Ince igyekezett az ő kedvében is járni. 1203. november 5-én megfogalmazott rendelkezései biztosították a herceget, hogy minden javát, amelyet jogosan birtokol, Szent Péter, illetve a saját oltalma alá veszi, s azt addig óvja, ameddig hiteles hírt nem kap visszaérkeztéről avagy haláláról.³⁷ A kedvező előjelek ellenére ez a hadjárat is a többi sorsára jutott. András 1203 őszén sereget gyűjtött, s bátyjára támadt. Hároméves belső nyugalom után újra felütötte fejét az Árpádok testvérviszálya. A király a Dráva partján, Varasd mellett nézett szembe öccse haderejével, amely ez alkalommal felülmúlta az övét. Egy merész elhatározással királyi jelvényeit magához véve átvonult András táborába, s ott foglyul ejtette, majd bebörtönözte pártütő öccsét.³⁸

Érdemes az utolsó hercegi lázadás körülményeit sorra vennünk. Talán meglepő, de András jól-rosszul elaltatott hatalomvágyát épp III. Ince ébresztette fel azáltal, hogy László öröklésének nyílt pártfogolásával elütötte őt a hön áhított királyság minden elvi lehetőségétől. Az 1198-ban megfogalmazott pápai fenyegetés igazán öt évvel később, akkor vált veszélyessé, amikor kimondatlan maradt.

³⁶ HAGENEDER, RI. VI. 11–12. (No. 4.)

³⁷ HAGENEDER, RI. VI. 254–257. (No. 154–156.)

³⁸ Thomas Spalatenis Archidiaconus: *Historia Salonitanorum*. GOMBOS, CFHH. III. 2228–2229. András foglyul ejtésének módjáról ellentétes vélekedések maradtak fenn. Ezek kritikájáról, illetve Spalatói Tamás hitelének megerősítéséről l. KATONA 1781. 697.; DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*. Bp. 1987. 389.; SZABADOS 1999. 108–110.

Salamon és István herceg már rég nem élt, de helyettük született Imre fia László, aki – úgy tűnt ekkor – feleslegessé tette Andrást az Árpád-házi öröklés szempontjából. Ráadásul a bátyjával kötött béke révén most már Imre is keresztes hadvezérnek számított, vagyis a szentföldi háborút tekintve sem volt pótolhatatlan a herceg. Ez volt a egyetlen békepont, amely Imre javára vált és ezt ismerte fel a király, amikor végre börtönbe zárhatta nyughatatlan öccsét, amit pedig legszívesebben már országglása elején megtett volna. III. Ince ugyan rosszallását fejezte ki András elfogatása miatt, de ez is csak a herceg felé megnyilvánuló könyörületességét példázza.

1204-ben a trónutódlás biztosításán fáradozott Imre, ám ebből nem következik az, hogy halálos beteg lett volna, már csak azért sem, mert ezzel egyidőben a bolgár állam alávetésére is komoly erőfeszítéseket tett. Egyértelmű, hogy a gyermek László megkoronáztatásában az atyai példa, jelesen az 1182-es szertartás tükröződik, amelynek során III. Béla az ő trónöröklését biztosította ugyanígy. Imre király ez irányú törekvése jó helyzetfelismerését dicséri. András herceg minapi lázadása miatt a keresztes hadjárat elmaradt, de a Lászlónak leteendő hűségeskü, amelyet III. Ince még 1203. február 5-én parancsolt Magyarország előkelőire, továbbra is érvényes volt, s a koronázás számára kedvező légkört teremtett. Ezt az alkalmat 1204 tavaszán ragadta meg a király, és kérte a pápát, járuljon hozzá a kijelölt trónutód megkoronázásához. Ince április 24-én Ugrin esztergomi érsekhez intézett levele szerint azzal a megkötéssel engedélyezte a szertartás elvégzését, hogy a gyermek nevében atyja esküdjék fel a pápa iránti engedelmességre, valamint a magyarországi egyház szabadságára.³⁹ Ezután úgy látszott, hogy a trónörökös koronázását semmi nem zavarhatja meg, csakhogy mégis támadt egy hatalom, amellyel meg kellett küzdenie a királynak – és ez maga a Római Szentszék volt.

Imre először Zára megtorlatlan ostroma után kényszerült a pápához fűződő kapcsolatok átgondolására, de a bizalmi válság hamar elült. A trónutódlás kérdésében teljes egyetértés uralkodott, ezért a királyt váratlanul érte, hogy III. Ince egy a magyar érdekekkel ellentétes törekvést karolt fel, Bulgária önálló katolikus

³⁹ HAGENEDER, R. I. VII. Wien 1997. 95–96. (No. 58.)

királysággá válását. Az Asenidák felkelésével helyreállt az ország államisága, s a szerbekhez hasonlóan Kalojan is Rómához közeledett. Hosszú puhatolózó tárgyalásokba bocsátkozott Incével míg 1203-ban hajlandónak mutatkozott elfogadni a nyugati egyház főségét.⁴⁰ Szándéka egy minden világi hatalomtól független állam megteremtése volt, csakúgy, mint István nagyzsupáné, akinek sorsából messzemenő következtetéseket vonhatott le Imre király hódító politikáját illetőleg. István bukása, Vuk alávetése tudatosíthatta benne, hogy Szerbia után az ő országa a terjeszkedő magyar nagyhatalom következő lehetséges prédája, s talán ez késztette arra, hogy egyfelől – erőfitogtatásképpen – támadja Imre új foglalását, másfelől az időhúzás helyett megtegye döntő gesztusát Róma felé. A pápa 1204. február 25-én adta ki a bolgár fejedelem koronázásáról rendelkező bulláját,⁴¹ és Leó bíborost legátusként Bulgáriába küldte. A Magyarországon átutazó főpapot Keve váránál, az al-dunai határon királyi parancsra feltartóztatták, mondván, a koronázás előtt a magyar–bolgár viszonyt kell rendezni; Imre és Ince levélváltásából azonban kiderült, hogy a Bulgária feletti fennhatóság a tét. A magyar király 1204 közepén öt pontba szedve küldte el panaszait a pápának, aki mindezekre tételesen megfelelt. Sajnos Imre levele nem maradt ránk, de III. Ince válaszából is megismerszik a két egymásnak feszülő politikai akarat.⁴²

Imre elsőként azt hangsúlyozta, hogy Szent István óta a magyar királyok – de különösen atyja és ő – mindig a Szentszék érdekeire ügyelve uralkodtak. Ince erre azzal felelt, hogy Róma is kedvezni szokott a magyar királyoknak: legutóbb III. Sándor pápa engedélyezte, hogy a makacsul ellenálló Lukács esztergomi érsek helyett a kalocsai koronázhassa meg III. Bélát. Másodikként Imre a pápai legátus tiszteletben tartását említette, akire olyannyira tekintettel volt, hogy a kedvéért elbocsátotta Kalojan ellen gyűjtött hadát, holott amaz új országából, Szerbiából sok keresztény foglyot hurcolt el. A válasz kilátásba helyezte, hogy a koronázás

⁴⁰ Ince és Kalojan tárgyalásairól, illetőleg a magyar–bolgár kapcsolatokról és a bolgár koronaküldésről önálló monográfia is készült. DIETMAR HINTNER: *Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgaren*. Leipzig 1976.

⁴¹ HAGENEDER, RI. VII. 3–6. (No. 1.) Az élénk pápai–bolgár levelezés emlékeit l. uo. 6–27. (No. 2–12.)

⁴² FEJÉR, CD. II. 435–443.

feltételül a magyar királlyal kötendő békét szabja. Harmadszorra Imre azt állította Kalojanról, hogy semmilyen földet nem birtokol jogosan, csak erőszakkal, ezért érthetetlen, miért akarja a pápa őt mégis megkoronázni. Ince megígérte, hogy a jogtalan foglalásokat elveszi, de emlékeztetett az önálló bolgár államiság hagyományaira, valamint arra, hogy István nagyzsupán kezdeti támogatása ellenére hagyta, hogy Imre meghódítsa Szerbiát. III. Incének mégsem ez volt a leghatásosabb érve, hanem a negyedik pontra adott válasz. Imre ebben részletezte Leó visszatartásának okait; azt kívánta, hogy Kalojan egyáltalán ne, vagy csak a béke után koronáztassék. Ince erre párhuzamot vont László és Kalojan készülő koronázása közé: „Jól gondold meg azt is, miként vélekednél, ha mi akadályoztatni akarnánk vér szerinti fiad koronázását? Tudd, hogy mi szintűgy vélekednénk, ha te akarnál akadályt gördíteni lelki fiunk koronázása elé!”⁴³ Ötödik pontban végül Imre emlékeztette Incét, hogy már két éve nem kapott elégtételt Zára miatt, s ha most a pápa a békekötés előtt koronáztatná meg Kalojant, úgy elvesztené az apostoli igazságszolgáltatásába vetett bizalmát. E felvetésére viszont az egyházfő nem volt képes érdemleges választ adni, csak az ostromlókat sújtó kiközösítést tudta felemlíteni.

Imre király és III. Ince pápa esetében az alapvetően jó szövetségesi kapcsolat ellenére sem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a mélyben munkáló erőket, amelyek több ráncot is gyűrtek a békés felszínre; közülük a legnagyobbat a fenti levél örökítette meg. Kettejük érdekellentéteit terjeszkedési igényeik okozták, s habár túlzás a katolikus egyházfő, illetve a magyar király uralmi törekvéseit azonos minőségűnek beállítani, mégis e leegyszerűsítésből kiindulva látszanak a közöttük meglévő hasonlóságok és különbözőségek. Az egymástól igencsak eltérő két hatalmi forma; az egyetemes lelki főség és egy világi monarchia koronás képviselője éppen abban hasonlított egymásra, hogy mindkettő a másik hatáskörébe avatkozva akarta a sajátját kibővíteni: eképp nem elhanyagolható mértékben gyarapodott III. Ince pápasága világias, míg Imre királysága vallási-egyházias vonásokkal.

⁴³ „Attente nichilominus diligenter, quale denique reputares, si nos impedire vellemus, ne filius tuus carnalis coronari posset in regem? Et tale nos reputare cognasce, si tu impedire coneris, ne filius noster spiritualis in regem valeat coronari.” Uo. 442.

III. Ince VII. Gergely (1073–1085) pápa méltó szellemi–politikai örökösének bizonyult a katolikus egyház földi hatalmának kiterjesztésében. Szüksége is volt a minél erősebb világi befolyásra, hiszen amikor Jeruzsálem elfoglalásának tizenegyedik esztendejében megörökölte III. Celesztin trónját, a kereszties mozgalom szélárnyékában találta magát. Hatalmas lendülettel buzdította Európa keresztényeit a Szentföld legszentebb rögeinek visszafoglalására, ám uralkodó kortársai nagyon is evilági gondjaikkal voltak elfoglalva. Fülöp Ágost francia király hol az angolokat, hol saját feleségét, Ingeborg királynét igyekezett távol tartani magától; a német császárságot belviszály szabdalta; III. Béla beváltatlan kereszties fogadalma ugyan komoly reménysugarat bocsátott Róma felé, ám ezt hamar eltakarta a hercegi pártütés viharfellege. Ince 1200-as békéje a szent háború ügyét is hivatott volt támogatni, csak hogy a testvérek egyre-másra bújtak ki a kötelezettség igájából. Imre a szent város visszavétele helyett a Szent Korona országait gyarapította. Ezt elégelte meg a pápa 1204-re, amikor Bulgáriát, az egyetemes egyház új gyermekét nem engedte magyar királyi fennhatóság alá. Imre növekvő nagyhatalmi igényeit csak nyílt zsarolással tudta letörni. (Ennek a király természetesen engedett, hiszen III. László magyar trónutódlása a bolgár hódításnál sokkalta fontosabb volt; végül 1204. augusztus 26-án megtörtént a gyermek koronázása – Ugrin esztergomi érsek halála után, a magyarországi politika újabb felbolydulása közepette.)

Imrének ugyanakkor alapos jogcíme volt Bulgária hódoltatására, csakúgy, mint Szerbia alávetésére, illetve Bosznia függésének megerősítésére. A szerb és a bosnyák példa igazolta, hogy Magyarország térítő tevékenységével már megadta Istennek, ami Istené – vagy inkább a pápának, ami a pápáé, – hiszen hódító szándékkal kizárólag nem katolikus országok ellen vonult. Elképzelése világosan látszott: az uralma alá hajtott fejedelemségeket maga akarta bevezetni az egyetemes egyház közösségébe. Szávan túl vezetett seregei ilyenformán egyszerre tekinthetők sajátos „kereszties hadjáratainak”, illetőleg a magyar birodalmi igények erőteljes megnyilvánulásának. Imre e kettős, térítő–hódító küldetésére a „szent királyok nemzetsége” sarjaként érzett felhatalmazást. S hogy ez mennyire így volt, arra még egy szemléletes példa akad: Imre volt az első magyar uralkodó, aki a már szentté avatott László királyról nevezte el trónra szánt fiát; arról a

László királyról, akiben a XII. század végi legendaíró egy Európa fejedelmeit és népeit Jeruzsálembe vezető zarándokot, szinte már egy keresztes vezért láttatott,⁴⁴ de aki valójában a hódító Magyarország területfoglaló hadjáratait indította meg.

⁴⁴ SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. II. 1938. 521. A Szent László-legenda legújabb irodalmából l. GERICS JÓZSEF: Egyház, állam és gondolkodás a középkorban Magyarországon. Bp. 1995.; SZOVÁK 2000.